

พิธีกรรมในละครชาตรี

ประวัติการแสดงละครชาตรี เพื่อแก้บน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดังปรากฏในบทที่ 3 ละครชาตรี มีการสืบทอดการแสดงสืบทอดกันมานาน และประชาชนในท้องถิ่นยังให้ความสำคัญนำมาใช้แก้บน เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยเหลือลดมา การแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บน ถูกนำมาใช้เป็นสื่อที่จะได้มาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่ตั้งความหวังไว้ ละครชาตรีเพื่อแก้บน มีอิทธิพลต่อความเชื่อ ความเชื่อทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ให้ตนพ้นทุกข์ และได้รับความสุข การกระทำต่าง ๆ คือ พิธีกรรมนั้นเอง¹ จากการศึกษาการแสดงละครชาตรี เพื่อการแก้บน พบว่า การแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บน ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นพิธีกรรม และส่วนที่เป็นการแสดงละคร เฉพาะในบทที่ 4 นี้ ขอกล่าวถึงส่วนที่เป็นพิธีกรรม ที่พบในการแสดงละครชาตรีแก้บน

พิธีกรรม ในการแสดงละครชาตรีแก้บน เป็นพิธีกรรมที่กระทำขึ้น เพื่อการบูชา ระหว่างผู้นับถือกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ 1. พิธีกรรมก่อนการแสดง 2. พิธีกรรมก่อนพักการแสดง และ 3. พิธีกรรมหลังจากเลิกการแสดง

¹ สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย

(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2536), หน้า 18.

ขั้นตอนที่ 1 พิธีกรรมก่อนการแสดง ต้องทำเป็นลำดับ ดังนี้

- 1.1 การปลุกโรง
- 1.2 การตั้งเครื่องสังเวชบูชา
- 1.3 การบูชาครู
- 1.4 การโหมโรง
- 1.5 การร้องประกาศหน้าบท
- 1.6 การรำถวายมือ
- 1.7 การร้องเชิญครู
- 1.8 การรำชัตเบิกโรง

ขั้นตอนที่ 2 พิธีกรรมก่อนพักการแสดง คือ พิธีกรรมการลาเครื่องสังเวช

ขั้นตอนที่ 3 พิธีกรรมหลังจากการแสดง คือ พิธีลาโรง

ขั้นตอนของพิธีกรรมดังกล่าว เป็นพิธีกรรมที่ผู้แสดงละครชาตรี ทำเป็นประเพณีสืบต่อกันมา มีรายละเอียดโดยลำดับดังนี้

พิธีกรรมก่อนการแสดงละครชาตรี

การปลุกโรง

การปลุกโรง คือ การทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปลุกโรง เพื่อใช้ในการแสดงละครชาตรีกับบน

โรงละครที่ใช้แสดงละครชาตรีกับบน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบัน ไม่มีโรงละครที่สร้างไว้เป็นแบบถาวร เท่าที่พบลักษณะของโรงละคร มี 2 ลักษณะ คือ เป็นโรงละครที่ปลูกขึ้นให้แสดงชั่วคราว เป็นโรงที่สร้างขึ้นใช้สำหรับแสดงลิเก หรือ งิ้ว ตามวัดและศาลเจ้าบางแห่ง

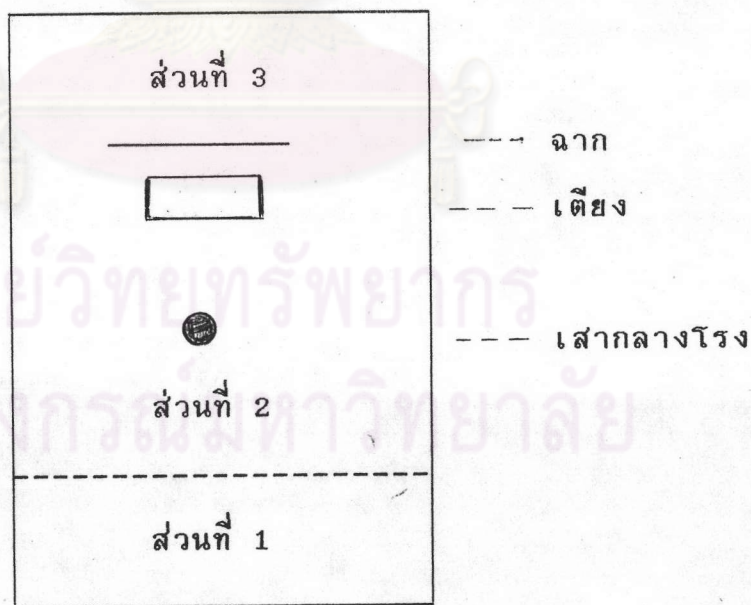
โรงละครที่ปลูกขึ้นเพื่อใช้เป็นเวทีสำหรับการแสดงละครชาตรีแก่ชน ส่วนใหญ่เป็นโรงละครชั่วคราว ปลูกเป็นปะรำอยู่กลางแจ้ง มีเสากลางโรงและเป็นที่ยกของคัล มีฉาก มีเตียง 1 เตียง ตั้งหน้าฉาก

ขนาดของโรงละครที่ปลูกนั้นไม่ได้กำหนดแน่นอน ในเรื่องของขนาดกว้างยาว ผู้ปลูกกำหนดพื้นที่โดยประมาณ พอให้เป็นที่แสดงได้ ที่พบเห็นทั่วไปโรงละคร มีขนาดประมาณ 6 x 8 เมตร แบ่งพื้นที่ของโรง ออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นพื้นที่วางเครื่องดนตรี ส่วนที่ 2 เป็นพื้นที่ใช้เป็นที่สำหรับการแสดง และส่วนที่ 3 เป็นพื้นที่สำหรับการแต่งตัว

ส่วนที่ 1 และส่วนที่ 2 ของโรงละคร เป็นด้านหน้าของโรงละครหันไปสู่ผู้ชม ส่วนที่ 3 เป็นด้านหลังโรงละคร

ดังตัวอย่าง แผนผังแสดงการแบ่งส่วนของพื้นที่โรงละครชั่วคราว

ด้านหลังโรงละคร

ด้านหน้าโรงละคร

พิธีการปลูกโรงละครชาตรีแก่นบน ต้องปลูกหันหน้าโรงละครไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ หันด้านหน้าโรงละคร เข้าหาด้านหน้าของโบสถ์ หรือทางด้านหน้าของศาลเจ้า ในกรณีที่มีการปลูกศาลเพียงตา เพื่อตั้งเครื่องสังเวศ การปลูกโรงละครต้องปลูกหันด้านหน้าโรงละครเข้าหาศาลเพียงตา เช่นเดียวกัน การปลูกโรงละครชาตรีแก่นบนส่วนใหญ่ จึงหันด้านหน้าโรงไปทางทิศตะวันตก หากหันหน้าโรงตรงตามทิศดังกล่าวไม่ได้ ก็ต้องพยายามปลูกโรงเฉียงให้ด้านหน้าโรงละคร หันไปยังทิศทางสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ

"เสากลาง" ของโรงละครชาตรีแก่นบน เป็นส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการทำพิธีกรรมในการปลูกโรง ก่อนจะเริ่มทำพิธีบูชาครู หัวหน้าคณะหรือนายโรง ซึ่งเป็นผู้ทำพิธีต้องขอกิ่งมะยมจากเจ้าภาพ การใช้กิ่งมะยม เพราะถือว่า ชื่อเป็นมงคล ดอกไม้ รูปเทียน และดอกไม้ไฟ 3 เส้น เพื่อมาทำพิธีปลูกโรง ผู้ทำพิธีกรรมนี้ ต้องได้รับการถ่ายทอดการทำพิธีปลูกโรง มาจากผู้สืบทอดพิธีกรรมจึงจะทำได้ ผู้ทำพิธีเริ่มพิธีด้วยการไหว้แม่พระธรณี ในบริเวณที่เป็นที่แสดง ไหว้พระภูมิเจ้าที่ ไหว้แม่ย่านางเสาทุกต้นที่อยู่รอบเวที ต่อจากนั้นผู้ทำพิธี ตั้งนะโม 3 จบ ต่อด้วยบทคาถา ชุมนุมเทวดา และเริ่มว่าคาถาปลูกโรงกำกับการใช้ดอก 3 เส้น ผูกกิ่งมะยมไว้กับเสากลางนั้น 3 เปลาการกระทำดังกล่าว จึงมีผู้เรียกพิธีกรรมตอนนี้ว่า "ผูกโรง"²

การว่าคาถากับการผูกดอก จะต้องทำให้สัมพันธ์กัน ดังนี้

เมื่อผู้ทำพิธีท่องคาถาว่า "มะ เทนะ วิสะ" ผู้ทำพิธีจะต้องปิดดอกหมุนเป็นเกลียวจากซ้ายไปขวา แล้วสอดปลายดอกเสียบขึ้นให้พอดีกับคาถาว่า "เท-พระ"³

² สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุตรมศิลป์กระจ่างโชติ วันที่ 17 มีนาคม 2536.

³ คาถา เขียนตามที่ออกเสียง

การผูกมัดมรรยาธกับเสากลางที่เรียกว่าการปลุกโรงนี้ต้องผูกเป็น 3 เปลาะ
เรียงเป็นลำดับลงมา การผูกตอกแต่ละเส้น ต้องว่าคาถากำกับทุกครั้ง⁴

การผูกมัดมรรยาธ ด้วยตอกไม้ไผ่กับเสากลางโรง มีความหมายและเป็น
สัญลักษณ์ว่า ได้มีการปลุกโรงสำหรับการแสดงละครขึ้นแล้ว⁵

ปัจจุบันการปลุกโรงยังคงมีอยู่ บางเวทีไม่มีเสากลางโรง หัวหน้าคณะหรือ
นายโรงจะทำพิธีปลุกโรงไว้กับเสาด้านขวามือของโรง แล้วเอาชองคลีแขวนไว้ที่เสา
นั้น พิธีกรรมการปลุกโรงนี้ ยังพบบางคณะยังถือปฏิบัติอยู่ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับหัวหน้าคณะ
หรือนายโรงจะทำได้หรือไม่

ขั้นตอนที่เป็นพิธีกรรมของการปลุกโรง เป็นพิธีกรรมที่หัวหน้าคณะต้องให้
ความสำคัญ คือ การหันหน้าโรงละครให้ถูกทิศทางที่แสดง และพิธีกรรมปลุกโรง
เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าทำถูกต้องจะนำความเป็นสิริมงคลมาให้ทั้งผู้ทาละคร และผู้
แสดงละครในวันนั้น⁶

ศูนย์วิทยทรัพยากร

⁴ สัมภาษณ์, นางสาวร้อยทอง มีชูโภชน์, หัวหน้าคณะละครสรว้อยทองศิริฤ
วันที่ 22 สิงหาคม 2536.

⁵ สัมภาษณ์, นางโกสุม กระจ่างโชติ, ผู้แสดงคณะอุดมศิลป์กระจ่างโชติ
วันที่ 12 เมษายน 2536.

⁶ สัมภาษณ์, นายล่าดวน สาสาร, ผู้ทำพิธีปลุกโรงและนำบูชาครุของ
คณะธิดา ณ บางไทร วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2537.

การตั้งเครื่องสังเวद्य

การตั้งเครื่องสังเวद्यบูชา คือ การถวายเครื่องสังเวद्यต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เจ้าภาพได้บนบานศาลกล่าวไว้ เป็นความเชื่อว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะมาประทับและรับเครื่องสังเวद्य ดังนั้น การตั้งเครื่องสังเวद्यบูชา เพื่อการแก้บนนั้น จะต้องตั้งวางบนศาลเพียงตา และจัดที่สำหรับการประทับของเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อัญเชิญมาด้วย

ศาลเพียงตา หมายถึง สิ่งที่ปลูกสร้างขึ้น เป็นที่วางเครื่องเช่นสังเวद्य และที่นั่งประทับสำหรับเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับเชิญเสด็จมารับเครื่องสังเวद्यหรือของแก้สินบน

ลักษณะของศาลเพียงตา ทำเป็นแคร่ (หรือโต๊ะ) มี 4 ขา 2 แคร่

แคร่หนึ่งเป็นที่ประทับของเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประทับของที่สำคัญที่แคร่นี้ ประกอบด้วย

ร่วม 1 คัน สำหรับกางให้เทพเจ้า แก้วใส่น้ำสะอาด 1 ชุด สำหรับเทพเจ้าได้ดื่มระหว่างประทับดูแลคร หมอนขวาน 1 ลูก ขนาดของแคร่นี้นความกว้างพอประมาณ แต่ต้องสูงกว่าแคร่วางเครื่องสังเวद्य

อีกแคร่หนึ่ง มี 4 ขา เช่นเดียวกัน มีขนาดกว้างยาว ขนาดพอเหมาะที่จะวางเครื่องเช่นสังเวद्य ได้แก่

หัวหมู 1 หัว (พร้อมขา 4 ขา หาง 1 หาง และลิ้น 1 อัน)

เบ็ด 1 ตัว

ไก่ 1 ตัว

บายศรีปากชาม 2 ที่

กล้วยหวีงาม 1 หวี (ใช้กล้วยน้ำไทหรือกล้วยน้ำว้า)

มะพร้าวอ่อน 1 ลูก

ขนมต้มแดง 1 ที่

ขนมต้มขาว 1 ที่

เผือกต้ม 1 ที่

มันตัม 1 ที่

ดอกไม้และรูปเทียน

ผลไม้อื่น ๆ รวมให้ได้ 7 ชนิด 1 ที่ (ส่วนมากใช้ผลไม้ตามฤดูกาล)

เครื่องเช่นสังเวียนนี้ทั้งหมดเป็นของสัก เพราะถวายเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระพุทธรูปต่าง ๆ เป็นต้น

ความสูงของแคร่เครื่องสังเวียน สูงระดับตา จะเป็นระดับตาของผู้ใดก็ได้ เพื่อความสะดวกในการจัดทำพิธี กำหนดความสูงระดับตาเด็ก ดังนั้น ศาลเพียงตานี้ จึงไม่ปลูกสูงมาก การปลูกศาลเพียงตาต้องหันด้านหน้าของศาลไปทางทิศตะวันออก ศาลเพียงตาต้องอยู่ห่างจากโรงละครประมาณ 3-4 วา ประมาณว่า ไม่ให้เงาของโรงละครมาทับได้ เพราะถ้ามีเทพเจ้าหรือเจ้าพ่อหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประทับ

โดยความเชื่อของผู้แสดง เทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อได้รับเชิญแล้ว จะต้องเสด็จลงมาประทับ ทรงดูละครได้แต่เที่ยงวัน เพราะเทพทุกองค์ต้องขึ้นเฝ้าพระอิศวร ผู้แสดงจึงทำเป็นประเพณีมาว่า ตั้งแต่ 12.00 น. เป็นต้นไป จนถึงเวลา 13.00 น. จึงต้องหยุดการแสดง แม้แต่เครื่องดนตรี ใครจะไปตีหรือเคาะเล่นก็ไม่ได้ เพราะถือว่าทำให้เทพเจ้าต้องเป็นกังวล⁷

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ สัมภาษณ์, นางสาวร้อยทอง มีชูโภชน, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองศิริฤ
วันที่ 20 มีนาคม 2536 และนางโกศิ กระจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุดมศิลป์
กระจ่างโชติ วันที่ 21 มีนาคม 2536.

แตรที่ประทับหรือที่วางเครื่องเช่นสังเวชนี้อาจจะทำเป็นโตะ หรือแตรเดี่ยวก็ได้ บางครั้งไม่มีหมอนขวาน ถือว่าไม่เป็นอะไร แต่อย่าขาดร่ม และแก้วน้ำของแค้นหรือเครื่องเช่นสังเวศเจ้าภาพจะต้องเป็นฝ่ายตระเตรียม เมื่อคณะละครไปถึงเจ้าของคณะละครหรือตัวโผและตัวตลกจะไปช่วยกันจัดวางให้ถูกต้องเมื่อตั้งศาลเพียงตา และจัดวางเครื่องของสังเวชเรียบร้อยแล้ว ก่อนเวลาแสดงในช่วงที่นายโรงทำพิธีปลุกโรงเสร็จแล้ว เจ้าภาพต้องนำตอก 3 เส้นไปมัดด้ามร่ม ที่กางไว้กับขาแตรข้างใดข้างหนึ่งของศาลเพียงตาที่เป็นที่ประทับ มัดเป็น 3 เปลาะ เปลาะหัวและท้ายต้องมัดให้แน่น เฉพาะเปลาะกลาง ให้มัดเป็นเงื่อนกระตุกเพื่อไว้ทำพิธีตอนลาเครื่องสังเวช ต่อจากนั้นเจ้าภาพจะต้องจุดธูปเทียนกล่าวถวายของแค้นในช่วงการรำถวายมือ

การบูชาครู

การบูชาครู คือ การกระทำเพื่อแสดงความเคารพ และระลึกถึงพระคุณของครูบาอาจารย์ ซึ่งหมายถึง พระภคตฤาษี หรือที่ผู้แสดงเรียกว่า "พ่อแก่" และรวมถึงบุคคลที่เป็นครูบาอาจารย์ที่เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ทางการละคร และการดนตรี นอกจากจะเป็นการระลึกถึงพระคุณแล้ว ยังเป็นการบอกกล่าวขอพร ขอความคุ้มครองป้องกัน ให้การแสดงราบรื่น ได้ชื่อเสียง และขอสมโภชต่อครูบาอาจารย์ หากกระทำสิ่งใดที่ไม่สมควรในขณะที่ทำการแสดง

การบูชาครู ของคณะละครทุกคณะ จะทำหลังเวที โดยนำศีร์ษะพระภคตฤาษี ตั้งเป็นประธานยกสูงกว่าศีร์ษะที่ใช้ในการแสดง ได้แก่ ชฎา มงกุฎและเครื่องประทับศีร์ษะต่างๆ ผู้อาวุโสของคณะซึ่งส่วนมากจะเป็นหัวหน้าคณะเป็นผู้ทำพิธีบูชาครู

ก่อนทำพิธีบูชาครู ผู้กระทำพิธี ต้องเตรียมอุปกรณ์ในการบูชา ได้แก่ กระถางธูป เขียงเทียน ของบูชาครู ได้แก่ หมากพลู ผลไม้ 1 ที่ น้ำสะอาด 1 แก้ว

จัดวางให้เป็นระเบียบ บริเวณหน้าที่ตั้งพระภรตฤาษี เตรียมชูป 5 ดอก เทียน 1 เล่ม ดอกไม้พวงมาลัย และเงินก่านน 12 บาท* สำหรับการบูชาครู

การทำพิธีบูชาครูของการแสดงละครชาตรีกับน จะเริ่มประมาณ 10.00 น. โดยผู้ทำพิธีบูชาครู จุดชูปเทียน และกล่าวอัญเชิญครู ถวายผลไม้ น้ำและเครื่องสักการะ คือ ดอกไม้ ชูปเทียน และเงินก่านน ขอพรและขอขมาตามลำดับ ต่อจากนั้นผู้ทำพิธีจะปักชูปเทียนในที่ที่เตรียมไว้ ในขณะที่ทำพิธีบูชาครู ผู้แสดงทุกคน ในขณะต้องหยุดกระทำกิจต่าง ๆ เช่น กำลังแต่งกาย แต่งหน้า เพื่อตั้งจิตและบูชาครูไปพร้อม ๆ กัน

ในเวลาเดียวกับการทำพิธีบูชาครูทางการแสดงละคร ทางวงดนตรีต้องทำพิธีบูชาครูไปพร้อมกัน โดยหัวหน้าวงเป็นผู้ทำพิธีบูชาครู ดอกไม้ชูปเทียนเมื่อถวายบูชาครูแล้ว จะปักติดไว้กับตะโพน เพราะทางฝ่ายผู้เล่นดนตรีเชื่อว่า ตะโพน คือตัวแทน "ครู" ทางดนตรี

การทำพิธีบูชาครูแต่ละคณะ อาจจะมีในส่วนรายละเอียดต่างกัน ทุกคณะจะใช้ชูปจุดบูชาครู 5 ดอก เป็นเรื่องที่ผู้แสดงละครชาตรีกับน ทำสืบทอดกันมาว่าการบูชาครูต้องจุดชูป 5 ดอก แต่คณะอุดมศิลป์กระจำจ่างโชติ จุดชูปบูชาครู 9 ดอก เพราะมีความเชื่อในเรื่องขององค์เทพพระนารายณ์ เมื่อจุดชูปบูชาครู จึงรวมไปถึงการบูชาพระนารายณ์ด้วย และทางคณะทำสืบทอดกันมาเช่นนั้น^๕ และในช่วงของการ

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เฉพาะชูปเทียน ดอกไม้ พวงมาลัย และเงินค่าก่านน 12 บาท เป็นส่วนที่เจ้าภาพต้องเป็นผู้จัดหาให้ และต้องใช้ 2 ชุด คือ ทางการแสดงละคร 1 ชุด และทางวงดนตรีอีก 1 ชุด

^๕ สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจำจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุดมศิลป์กระจำจ่างโชติ วันที่ 17 มีนาคม 2536.

แสดง บางคณะจะจัดบุษบาครูต่อเนื่องไว้ตลอดไม่ให้ขาดวันชุกจนกว่าแสดงเสร็จ และเมื่อเริ่มแสดงตอนบ่ายจะจุดใหม่อีกครั้ง จนการแสดงเลิก โดยมีเหตุผลว่า การจุดบุษบาไม่ให้ขาดวันนั้นเป็นความเชื่อของผู้แสดงในคณะนั้นว่า ครู และเทพเจ้ายังอยู่ดูแลปกป้องรักษาผู้แสดงจนกว่าจะจบการแสดง^๙

บางคณะในการทำพิธีบูชาครู เช่น คณะสร้อยทองหิรัญ ผู้ทำพิธีทำน้ามนตร์ไปด้วย และนำน้ามนตร์ไปประพรมผู้แสดงในคณะและชั้ดไปรอบเวที ด้วยความเชื่อว่าได้ขออำนาจจากครู คือ พระภรตฤาษี มาประพรม เพื่อความเป็นมงคลและที่ชั้ดไปรอบ ๆ เเวที ก็เพื่อไล่สิ่งที่เป็นเสนียดจัญไร หรือสิ่งที่ชั่วร้าย ซึ่งมองไม่เห็นตัวตนให้พ้นจากบริเวณโรงละคร และนำหมากพลุกุบูชาส่วนหนึ่ง มาใส่ในโพนชาตรีตีให้เกิดเสียงดังเป็นพิธี ทั้ง 2 ลูก ด้วยความเชื่อว่าเสียงโพนที่ดังก้องไปทำให้ชื่อเสียงของคณะดังตามไปด้วย^{๑๐}

เมื่อเสร็จการบูชาครู หัวหน้าคณะ จะเป็นผู้บอกให้วงดนตรีเริ่มโหมโรง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๙ สัมภาษณ์, นางราตรี กุลบท, หัวหน้าคณะละครราตรีศิลป์

วันที่ 19 มีนาคม 2536.

^{๑๐} สัมภาษณ์, นางสร้อยทอง มีชูโภชน์ หัวหน้าคณะละครสร้อยทองหิรัญ

วันที่ 22 มีนาคม 2536.

การโหมโรง

การโหมโรง คือ การบรรเลงดนตรีก่อนที่จะมีการแสดง การโหมโรงของละครชาตรี โหมโรงด้วยปี่พาทย์ชาตรี ได้แก่ ปี่ใน โทนชาตรี กลองชาตรี ฆ้องคู่ ฉิ่ง กรับคู่ (กรับไม้ไผ่) (ดูภาพประกอบหน้า 187) การโหมโรงนี้ทางผู้เล่นดนตรีให้ความหมายไว้ 3 ประการ¹¹ คือ ประการที่ 1 เป็นการไหว้ครูทางดนตรี ประการที่ 2 เป็นการปรับเสียงดนตรีและปรับมือผู้เล่นให้เข้ากัน (เพราะผู้มาเล่นในบางครั้งอยู่กันคนละที่ หัวหน้าคณะหามาเล่นรวมกัน) ประการที่ 3 เพื่อเป็นการประกาศให้คนที่ทั่วไปทราบว่าที่นี่มีละคร และใกล้เวลาเริ่มแสดงแล้ว

ก่อนการแสดงละครชาตรีแก่บน จะต้องโหมโรง 2 ช่วง ในช่วงที่ 1 จะทำต่อจากพิธีบูชาครู การโหมโรงในช่วงที่ 2 จะเริ่มเวลาประมาณ 13.30 น.

การโหมโรงปี่พาทย์ชาตรี ใช้เวลาในการโหมโรง ประมาณ 15 นาที เพลงที่ใช้ในการโหมโรง แบ่งออกเป็น 3 ทำนองเพลง การเริ่มแต่ละทำนองใช้วิธีตีกลองตุ๊ก รวสลับ เสียงสูง ต่ำ 3 ครั้ง ใช้ปี่ในเดินทำนอง และขีดด้วยโทนชาตรี เมื่อจะจบลิลาเพลงในทำนองแรก ปี่ทอดเสียงลง รวกลองตุ๊ก ขึ้นอีก 3 ครั้ง แล้วปี่ก็เริ่มเดินทำนอง พร้อมกับขีดโทนบรรเลงเช่นนี้ไปจนหมด 3 ทำนองเพลง สิ่งที่แบ่งแต่ละช่วงได้ชัดเจน คือ สัญญาณจากการรวกลองตุ๊ก และลิลาของเพลงปี่ที่ทอดลง เพลง เพลงที่บรรเลงทั้ง 3 ทำนอง 3 ลิลา นั้น เรียกชื่อว่า "โหมโรงชาตรี"

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹ สัมภาษณ์, นายประทีน มีชูโกชน์, หัวหน้าวงดนตรีคณะสุเทพบรรเทิง
วันที่ 29 ธันวาคม 2536.

ปัจจุบันไม่ค่อยมีการโหมโรงแบบชาตรี เพราะเกรงว่านักดนตรีเหนื่อย จึงนิยมใช้ปี่พาทย์เครื่องห้า คือ ระนาดเอก ซออvertureใหญ่ ปี่ ตะโพน กลองทัด ฉิ่ง กรับคู่ เวลาโหมโรง ถ้าเป็นโหมโรงก่อนการแสดง คือ การโหมโรงในช่วงแรก จะใช้โหมโรงมหรสพ ประกอบด้วยเพลงสาธุการ ตระ ร้วสามลา เข้าม่าน ปฐม ร้วลงลา เดียว เข็ด 2 ชั้น ออกชั้นเดียว กลม ชำนาญ กราวใน และลา โหมโรงมหรสพ ใช้เวลาโหมโรง ประมาณ 30 นาที และเมื่อแสดงต่อในภาคบ่าย ใช้โหมโรงกลางวัน ประกอบด้วยเพลง กราวใน เสมอข้ามสมุทร ร้ว เข็ด 2 ชั้น ออกชั้นเดียว ชุบ ลา และตระบองกัณฐ์ ใช้เวลาโหมโรงกลางวัน ประมาณ 20 นาที

การโหมโรงนี้ ถือเป็นธรรมเนียมของการแสดงละคร ก่อนเริ่มแสดงต้องมีการโหมโรงทุกครั้ง

การร้องประกาศหน้าบท

การร้องประกาศหน้าบท คือ การร้องเชิญครู เชิญเทพเจ้า หรือเชิญพระผู้ศักดิ์สิทธิ์ ให้มารับเครื่องสังเวศและการแสดงละครตามที่เจ้าภาพได้บนไว้

เมื่อปี่พาทย์โหมโรงจบ เป็นหน้าที่ของเจ้าของคณะหรือตัวโผที่จะต้องร้องประกาศหน้าบท เพื่ออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มารับรู้ว่า บัดนี้ ได้มีการกับนแล้วด้วยการแสดงละคร ขอให้มารับการกับนในครั้งนี้ไปด้วย เนื้อร้องประกาศหน้าบทกล่าวเป็นลำดับความ มีใจความสำคัญดังนี้

ลำดับที่ 1 เป็นการกล่าวบูชาพระรัตนตรัย ระลึกถึงพระคุณครูบาอาจารย์ บิดามารดา และไหว้เทพดาต่าง ๆ

ลำดับที่ 2 เป็นการกล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่เจ้าภาพได้ตั้งจิตบนบานไว้ให้มารับเครื่องสังเวศ และดูละครที่จัดแสดงถวาย

ลำดับที่ 3 เป็นการกล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ให้มาช่วยคุ้มครองดูแล รักษาและเป็นพยานในการทำพิธีกรรม

การร้องประกาศหน้าบท ต้นเสียงจะร้องนำ มีลูกคู่ร้องรับ ผู้ร้อง
ทั้งหมดจะร้องอยู่หลังฉาก ใช้ทำนองเพลงเข็ม (ทำนองเพลงเข็มบันทึกเป็นตัวโน้ต
สากลอยู่ในภาคผนวกหน้า 188)

ตัวอย่างบทร้องประกาศหน้าบท โดยคณะสร้อยทองหิรัญ แสดงละคร
ชาตรีแก่นบน เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2535

(ต้นเสียง)	(ลูกคู่)
"ลงโรงจะตั้งเป็นนะโม	พระอิติปิโสภควา
อีกทั้งนะโมประสิทธิ์ชื่อ	ยังจะเล่ากขอและกอกา
ลูกจะให้หัวพระครูผู้ศักดิ์สิทธิ์	จะให้หัวคุณพระปิตุลา
เมื่อวันนั้นบรรทมไต้ร่มพฤษา	เทวินอินทราเข้าดลใจ
ทั้งจึงฉาบกรับโพนตะโพนกลอง	เป็นของพระพายท่านให้มา
ไหว้ครูสำเสร็จแล้วเสร็จสรรพ	จะกลายกลับมาไหว้ท้าวเทวา
วันนี้มีละครแก้อินบน	ลูกจะร้องนิมนต์ให้พ่อมา
ศาลคุณแม่ช่อม* เป็นเจ้าของ	เชิญมารับมารองเอาเถิดนา
ศาลพระยา kala โหม** เป็นเจ้าของ	เชิญมารับมารองเอาเถิดนา
มีบริวารเป็นทหารหลายกองร้อย	เชิญมาคอยรับสินบนไปด้วยรา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เป็นชื่อของศาล ที่เจ้าภาพบนละครไว้

** เป็นชื่อของศาล ที่เจ้าภาพบนละครไว้

วันนี้มีละครแก๊สนินบง	ลูกจะร้องนิมนต์ให้พ่อมา
อีกทั้งพระภูมิและเจ้าที่	อยู่ที่นี้ช่วยพิทักษ์ช่วยรักษา
พระเสื่อเมืองทรงเมืองอยู่ใกล้แคว	ขอเชิญมาดูมาแลลูกบ้างรา
ทั้งองค์ท้าวพระเคณครเกศไอยรา	ขอเชิญมาตรวจตราเอย

จบร้องเพลงเชื้อแล้ว ปี่พาทย์ชาตรีจะทำเพลงร่ำ ในช่วงนี้เป็น การแจ้งให้รับรู้ถึงความตั้งใจที่หาละครมาแก๊บนในครั้งนั้นต่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นขั้นตอนหนึ่งของการแก๊บน การร้องเพลงประกาศหน้าบทนี้ ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จะใช้เฉพาะการบนบานศาลกล่าวกับองค์เทพยดา เจ้าพ่อ เจ้าแม่ ศาลหลักเมือง ศาลพระภูมิ เจ้าที่เจ้าทาง หรือแล้วแต่เจ้าภาพจะบนไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ยกเว้นการบนไว้กับพระพุทธรูป เช่น หลวงพ่อวัดพนัญเชิง หลวงพ่อมิ่งมงคลพิตร ซึ่งถือว่าสิ่งนี้คือ ตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้า พิธีกรรมในเรื่องของการร้องประกาศหน้าบทจะตัดไป

การรำถวายมือ

การรำถวายมือ คือ การรำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อแสดงความขอบคุณที่ได้ประทานความสำเร็จ ความสมปรารถนามาให้ ซึ่งถือเป็นความสำคัญในเรื่องของการ "แก๊บน" ด้วยความเชื่อของผู้แสดงว่า หากการแสดงละครชาตรีแก๊บนไม่มีการรำถวายมือ จะทำให้ไม่ขาดสินบงที่ได้บนไว้

ผู้แสดงรำถวายมือ ต้องแต่งกายขึ้นเครื่อง พระ นาง (ดูภาพการแต่งกายขึ้นเครื่องหน้า 206) จำนวนผู้แสดงรำถวายมือ ใช้พระนางอย่างละเท่าๆ กัน ตั้งแต่ 2 คู่ 3 คู่ 4 คู่ และบางครั้งจะใช้ผู้แสดงถึง 9 คน คือ ตัวพระ 5 ตัว ตัวนาง 4 ตัว เรียกว่า รำถวายมือชุดใหญ่ ทั้งนี้แล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพผู้หาละครที่ต้องการจำนวนผู้รำถวายมือในแต่ละครั้งอย่างไร แต่ที่นิยมทั่วไปการรำถวายมือ 1 ครั้ง หรือ 1 ยก จะใช้ 2 คู่ คือ ตัวพระ 2 ตัว และตัวนาง 2 ตัว

ก่อนการเริ่มรำถวายมือ เจ้าภาพจะจุดธูปบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่
ได้บนบานไว้ ขอให้มารับเครื่องสังเวยและดูละครตั้งค้ำร้องในประกาศหน้าบทที่ว่า

"วันนี้มีละครแก๊กสินบน ลูกจะร้องนิมนต์ให้พ่อมา

ศาลคุณแม่ช่อมเป็นเจ้าของ เชิญมารับมารองเอาเถิดนา"

เมื่อจบร้องประกาศหน้าบท ปี่พาทย์จะบรรเลงเพลง "ร้ว" ผู้แสดง
ที่รำถวายมือ จะออกมาหน้าเวที นั่งเป็นแถวคู่ พระนาง หันหน้าไปทางสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่
แก๊กบน เมื่อจัดแถวนั่งเป็นที่เรียบร้อย ปี่พาทย์ก็จะบรรเลงเพลงสำหรับการรำถวายมือ
คือ เพลงช้า เพลงเร็ว ผู้แสดงจะรำถวายมือไปจนจบเพลง

ลักษณะการ "รำถวายมือ" เป็นการรำเพลงหน้าพาทย์ชั้นต้นที่เรียกว่า
หน้าพาทย์ปกติ ทำนองเพลง แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 ใช้จังหวะ 2 ชั้น
เรียก เพลงช้า ทำนองเพลงสร้อยสน และตอนที่ 2 จังหวะชั้นเดียว เรียกเพลงเร็ว
ในทางละครนั้นถือว่าการรำเพลงช้าเพลงเร็วเป็นการรำพื้นฐานเบื้องต้นของการฝึกหัด
รำละครไทย (ทำนองเพลงช้าเพลงเร็ว บันทึกเป็นตัวโน้ตสากล อยู่ในภาคผนวกหน้า
188-190)

ความสำคัญของการรำถวายมือที่พบในการแสดงละครชาตรี เพื่อการ
แก้บนหาเฉพาะการรำถวายมือ เพื่อรำแก้บน โดยไม่ต้องมีการแสดงละครได้ แต่ถ้า
หาละครชาตรีแสดงแก้บนโดยไม่มีการรำถวายมือไม่ได้ เพราะจะทำให้ไม่ขาดสินบน
และเป็นการปฏิบัติพิธีกรรมการแก้บนในครั้งนั้นไม่ครบถ้วน¹²

ในความเห็นของผู้วิจัย การรำถวายมือ มีความสำคัญต่อพิธีกรรม ในการ
แก้บน 2 ประการ คือ

¹² สัมภาษณ์, นางสร้อยทอง มีชูโภชน, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองทีวี

ประการที่ 1 มีประโยชน์ในด้านจิตใจ แนวคิดในเรื่องผีसांगเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ค่อนข้างจะเป็นเรื่องไร้สาระ แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นเรื่องของความเชื่อ ที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่น การรำถวายเป็นมัจฉา ในเรื่องของการแก้บน

ประการที่ 2 ในแง่ของการศึกษา พิจารณาถึงว่าการรำถวายเป็นมัจฉา ที่สมควรและถูกต้อง ต้องรำเพลงช้า เพลงเร็ว เหตุเพราะการรำเพลงช้า เพลงเร็ว นั้นเป็นการรำพื้นฐานเบื้องต้นครูจะสอนให้รู้จักการทรงตัว วางมือ วางเท้า การนั่ง การยืน การไหว้ รู้จักการใช้อวัยวะของร่างกายเคลื่อนไหวตามจังหวะ เช่น นั่ง กระทย ยืนกระทย เอียง ลักคอง ฯลฯ ตามจังหวะของเพลงช้า และเพลงเร็ว และก่อนที่ครูจะสอนรำบท เพื่อใช้ในการแสดงละครนั้น ผู้แสดงต้องรำเพลงช้า เพลงเร็ว ให้ได้ก่อน ดังนั้นในพิธีกรรมก่อนการแสดง จึงมีการรำถวายเป็นมัจฉา ด้วยเพลงช้าและเพลงเร็ว เพื่อเป็นการแสดงให้ครู (เทพเทวดาแห่งการละคร) ท่านได้เห็นวาศิษย์ของครูนั้นรำทำพื้นฐานและเป็นหัวใจของการรำได้แม่นยำแล้วตามที่ได้สั่งสอนมา และขอพรที่เป็นมงคลบันดาลให้การแสดงในครั้งนี้ได้รับความสำเร็จมีชื่อเสียง

เรื่องเชิญครู

การร้องเชิญครู คือ การร้องไหว้ครูก่อนการแสดง เพื่อระลึกถึงครูบาอาจารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และพระคุณของบิดามารดา ที่ให้กำเนิด ให้มาเป็นแรงบันดาลใจให้ประสบผลสำเร็จในการแสดงและเป็นที่ยินยอมแก่ผู้ชมการแสดงละคร

บทร้องเชิญครู มีใจความสำคัญที่เป็นหลัก คือ การกล่าวบูชาพระรัตนตรัย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บูชาเทพยดา บทสรรเสริญ พระคุณครู พระคุณบิดาและมารดา และเป็นการขอพรสิ่งดังกล่าวนี้ ให้มาปกป้องรักษา เพื่อความเป็นสิริมงคล

การร้องเชิญครู ถือเป็นพิธีกรรมสำคัญของตัวนายโรง ที่ต้องเป็นผู้กระทำ เมื่อจบจากการรำถวายมือ ปี่พาทย์ชาติริจะรว๊ว ตัวนายโรงจะออกมานั่งเตียง เมื่อ ปี่พาทย์ลงเพลง นายโรงจะเป็นผู้ร้องนำ และลูกคู่ร้องรับทุกวรรค ระหว่างการร้อง รับของลูกคู่ นายโรงต้องรำท่าบท* ไปด้วยจนจบเพลง

ตัวอย่างบทร้องเชิญครู ของคณะสร้อยทองหิรัญ

"คุณเอ๋ยคุณครู เหมือนฝั่งแม่น้ำพระคงคา
ไหลไปไหลมามีรู้สิ้นรู้สุด
สิบนิ้วลูกจะดำเนิน สรรเสริญถึงคุณพระพุทธร
พระธรรมพระสงฆ์ผู้บริสุทธิ์ ทั้งคุณครูบาอาจารย์
จะไหว้ครูพักทีล็กจำ ทั้งแนะนำสั่งสอนลูกมา
จะไหว้แม่เทพสิงหกร ที่ได้สั่งสอนในวิญญา
จะไหว้ฤๅษีร้อยแปดพระองค์ ก็ได้จำนงสั่งสอนลูกยา
จะไหว้อิศวรนารายณ์ ประทับอยู่ในชั้นฟ้า
จะไหว้บิดรมารดา ที่ได้เมตตาชุบเลี้ยงลูกไว้
ลูกจะขอไปด้วยพระปัญยม สะสมไปด้วยพระปัญญา
ขอสรรพขอเสียงให้ลูกบ้างรา ปัญญาลูกมาตั้งน้ำไหล

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* รำท่าบท หมายถึง การใช้ท่ารำตามความหมายของเนื้อเพลง

ขอสรรพขอเสียงให้ตั้งก้อง ดั่งฆ้องชวาหล่อใหม่
 ขอสรรพขอเสียงให้ลูกเกลี้ยงใส ไหลไปดังท่อธารา
 จะไหว้ครูโทนกรับ ทั้งฉิ่งฉับที่ได้เรียนรู้มา
 จะร้องจะรำทำท่า ให้เข้าจังหวะโทนกลอง
 ไหว้ครูสำเร็จตั้งไตร่ตรอง เสียงปี่โทนกลองก็ดังไป¹³

ตัวอย่างบทร้องเชิดครู ของนางทองหล่อ เสถียรอรรถ

คุณครูเอ๋ย เหมือนยังฝั่งแม่น้ำพระคงคา
 หนึ่งขึ้นหนึ่งแห้งแล้ว จะไหลมายังไม่รู้สิ้นรู้สุด
 สิบนิ้วลูกจะดำเนิน สรรเสริญถึงคุณพระพุทธร
 จำศีลเสียแล้วให้บริสุทธิ์ ไหว้พระเสียจึงสวดมนต์
 จะไหว้พระพุทธรพระธรรมเจ้า ยกไว้ใส่เกล้าเหนือผม
 เล่นที่ไหนให้ดีให้มีคนรัก หยดพักให้ดีมีคนชม
 ยกไว้ใส่เกล้าแล้วใส่ผม ถวายบังคมทุกกราตรี
 ไหว้แม่ธรณีเมขลา เจ้าดวงพวงปาพนาลี
 ไหว้ท้าวอาทิตย์เรื่องฤทธิ อิกทั้งธรณีแม่ขุนแผน
 แม่ทองใจบุญมีคุณกับข้า กายามารองอยู่เป็นแผ่นดิน
 ผูกคนเหยียบเดินนับหมื่นนับแสน ไม่นุ่นไม่นอนไม่วันไม่วิว

¹³ สัมภาษณ์, นางสร้อยทอง มีชูโภชน์ หัวหน้าคณะละครสร้อยทองหิรัญ
 วันที่ 8 กรกฎาคม 2535.

รักเจ้าเอ๋ย จะไหว้อินทร์ศวรรนารายณ์
จะไหว้พระจันทร์แสงใส
ไหว้จบครบไปในโสนันส์ ต่ำใต้ไหว้หมดในวันนี้

รักเจ้าเอ๋ย จะไหว้ครูไทยมหาโยคี
ขอสรรพขอเสียงให้ลูกเกลี้ยงดี จะร้องพระธรรมเกล้าจิต
กลางคืนจะไหว้พระจันทร์เจ้ารุ่งเช้าจะไหว้พระอาทิตย์
ทั้งสรรพทั้งเสียงของลูกร้องผิด ผิดแล้วจะขอคำขมา
ลูกจะขอไปด้วยพระปัญญา สละสมไปด้วยพระปัญญา
ขอสรรพขอเสียงให้ลูกบ้างรา ปัญญาลูกมายังแม่น้ำไหล
ขอสรรพขอเสียงของลูกตั้งกอง ตั้งซ้องชวาหล่อใหม่
ขอสรรพขอเสียงให้ลูกเกลี้ยงใส ไหลไปตั้งท้อชารา

ไหว้บุญคุณครูของลูกเสร็จสรรพ แล้วก็กลับมาไหว้คุณมารดา
คุณพระแม่ข้าเอ๋ยเลี้ยงลูกมา ท่านพิทักษ์รักษากว่าจะเป็นตัว
เลี้ยงลูกแต่น้อยมาจนใหญ่ น้ำใจแม่มิให้ลูกได้ชั่ว
กว่าลูกจะรอดมาเป็นตัว คุณพระแม่อยู่หัวต้องฝ่ายพอม
สู้อดนอนมาจนค่อนข้าง กลัวลั่นกลัวยุงก็จะไต่ตอม
ท่านเลี้ยงลูกเต้าเฝ้าถนอม ค่าเข้าแม่ก็กล่อมให้ลูกหลับ
ได้ยินเสียงลูกตื่น เอ๋ย-- (ลูกขึ้นยืน) สะอื้นร้อง

ระไวแม่ก็ข้อมองเข้ามา
สองมือแม่ก็ต้องประคองยก กลัวลูกจะตกจากเปลผ้า
พิกพุ่มแม่ก็อุ้มเอาลูกมา มากินนมแม่ราพ้อษาใจ
คิดคิดถึงคุณพระมารดา คิดคิดขึ้นมาน้ำตาไหล
ลูกจะเอาสิ่งใด มาทดแทนพระคุณพระมารดา
ระลึกถึงคุณพระบิดา หนักแล้วยิ่งกว่าภู เขาใหญ่
ลูกจะเอาสิ่งใด มาทดแทนพระคุณไม่สูญสิ้น
ระลึกถึงคุณพระมารดา หนักแล้วยิ่งกว่าพระแผ่นดิน

น้านมและข้าวปั้น แม่เคี้ยวและแม่คายให้ลูกกิน

ลูกไม่ลืมฟ้าลืมดิน ไม่ลืมพระคุณบิดามารดาเอ๋ย¹⁴

การร้องเชิญครูของคณะชิตา ณ บางไทร ใช้บทร้องนี้เช่นเดียวกัน

ในช่วงแรกของการร้องเชิญครู ตัวนายโรง นั่งพนมมืออยู่บนเตียงร้องสรรเสริญพระคุณครู ร้องบูชาพระรัตนตรัย โดยมีลูกคู่ร้องรับเป็นระยะ ๆ ไป เมื่อจบการร้องช่วงนี้ นายโรงจะเริ่มใช้ท่ารำท่าบตามเนื้อร้อง เวลาลูกคู่ร้องรับ นายโรงจะรำชัตท่าจนหมดบทร้องรับ พอถึงบทร้องที่ว่า "ได้ยินเสียงลูกตื่น... สะอื้นร้อง" นายโรงลุกขึ้นจากเตียงลงมารำหน้าเตียง จนถึงบทร้องที่ว่า "คิดถึงคุณพระมารดา คิดคิดขึ้นมา น้ำตาไหล" นายโรงจะทำบทธสะอึกสะอื้น แล้วค่อย ๆ ทรุดนั่งบนเตียงเหมือนเดิม และนั่งรำไปจนหมดการร้องเชิญครู¹⁵

¹⁴ สัมภาษณ์, นางทองหล่อ เสถียรอรุณ, ผู้แสดงละครชาตรี คณะศรีจันทร์นาฏศิลป์ วันที่ 28 สิงหาคม 2535.

¹⁵ สัมภาษณ์, นางสาวชิตา สาสาร, หัวหน้าคณะละครชิตา ณ บางไทร วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2537.

วิธีการร้องเชิญครูของนายโรงแต่ละคณะจะไม่แตกต่างกัน คือ ต้องร้องหมดกระบวนความ ไหว้พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ครูบาอาจารย์ พระคุณพ่อแม่ แต่อาจจะร้องบทสั้น หรือ ร้องบทได้ยาวกว่านั้น ทั้งนี้ ความพร้อมของตัวนายโรง เพราะต้องรำชุดเบิกโรงต่ออีก ดังนั้น การตัดทอนเนื้อร้องในการร้องแต่ละครั้งจึงขึ้นอยู่กับนายโรง

เมื่อจบคำร้อง ปีกลองจะรวบ นายโรงจะลงจากเตียงนั่งลงกับพื้นเวที หน้าเตียง ดนตรีจะลงเพลงและขึ้นทำนองเพลงใหม่ เพื่อให้ นายโรงได้เริ่มรำชุดเบิกโรง

การรำชุดเบิกโรง

รำชุดเบิกโรง คือ การรำเพื่อบูชาครู และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำชุดเบิกโรง เป็นการรำของตัวนายโรง ความสำคัญของการรำชุดเบิกโรง นอกจากจะเป็นการรำเพื่อการบูชาแล้ว ยังเป็นความเชื่อของผู้แสดงว่ารำชุดเบิกโรง เป็นการรำเพื่อป้องกันเสนียดจัญไร ตัวนายโรงที่มีคาถาอาคม จะรำชุดเบิกโรงไปพร้อม ๆ กันกับการว่าคาถา ฉะนั้น ผู้แสดงรำชุดเบิกโรงได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถสูง และได้รับการถ่ายทอดความรู้และทำรามาโดยเฉพาะจึงจะสามารถรำได้

การรำชุดเบิกโรง เป็นการรำตามท่วงทำนองของปี่พาทย์ชาติตรี ต่อจากการร้องเชิญครู ลีลาการใช้ทำรำจะเคลื่อนไหวตามจังหวะของโทนชาติตรี และกลองชาติตรีเป็นหลัก ทำรำในการรำชุดเบิกโรง มี 5 ท่า ได้แก่

1. ท่าไหว้
2. ท่าเขาควาง (หรือพระจันทร์ทรงกลด)
3. ท่าไขว้หลัง
4. ท่าเสื่อลากหาง
5. ท่าแทงล่าง

การร่ำขีดเบ็กรวงของตัวนายโรง เริ่มร่ำจากจุดเริ่มต้น คือ หน้าเตียง
 วิธีการร่ำ ตัวนายโรงจะร่ำเวียนซ้ายไปตามเวทีเป็นรูปวงกลม (หากเวทีมีเสากลาง
 นายโรงเริ่มต้นแสดงท่าร่ำที่หน้าเสากลาง และใช้ท่าร่ำแต่ละท่าเดินเวียนซ้ายรอบ
 เสากลาง) ในระหว่างที่นายโรงใช้ท่าร่ำร่ำไปรอบ ๆ เวที ดนตรีจะกำกับจังหวะไป
 ตามท่วงท่าการร่ำ เมื่อร่ำมาจนถึงที่เริ่มต้น ปีพาทย์จะรัว เป็นสัญญาณจบหรือครบรอบ
 ของการใช้ท่าร่ำ ตัวนางโรงจะกราบท่าลงนั่งจบท่าร่ำด้วยท่าไหว้ ต่อจากนั้นดนตรีก็
 เริ่มบรรเลงจังหวะใหม่ เพื่อให้ตัวนายโรงเริ่มท่าร่ำกระบวนต่อไปของการใช้ท่าร่ำ
 เป็นลำดับไปจนหมดกระบวนการใช้ท่าร่ำทั้ง 5 ท่า (ดูภาพในภาคผนวกหน้า 196-201)

ผังการเดินของตัวนายโรง ร่ำขีดเบ็กรวง

การใช้ท่ารำทั้ง 5 ท่านี้ ต้องเริ่มต้นด้วย ท่าไหว้ เป็นท่าที่หนึ่ง ต่อจากนั้นจะใช้ท่าใดก่อนหลังก็ได้ ในเวลาแสดงจริงอาจจะใช้เพียงแค่ 3 ท่า เพื่อเป็นการประหยัดเวลา

ท่ารำชุดที่ได้ศึกษาจากนางทองห่อ เสถียรอรรรถ คณะศรีจันทร์นาฏศิลป์ ท่านได้กรุณาสาธิตท่ารำชุดเบ็กรวมทั้งหมด 6 ท่า คือ ท่าไหว้ ท่าเขาควาง ท่าเสื่อลากหาง ท่าพาลาซังค์ ท่าจับต่อแขนและท่าโคมเวียน (ดังภาพในภาคผนวก หน้า 202-204)

รำชุดเบ็กรวมที่ได้ศึกษาท่ารำของนางสร้อยทอง มีชูโภชน์, นางทองห่อ เสถียรอรรรถ และนางสาวธิดา สาสาร สังเกตวิธีการรำชุดเบ็กรวม นอกจากเป็นการรำบูชาครู และเพื่อป้องกันเสนียดจัญไรแล้วยังเป็นการแสดงความสามารถเฉพาะตัวในเชิงการรำ ความคล่องตัวในการใช้ท่ารำ ลักษณะการรำชุดของนางสร้อยทอง มีชูโภชน์ และนางทองห่อ เสถียรอรรรถ จะรำเวียนเป็นวงกลม เป็นวงกว้างจากซ้ายไปขวาของเวที แต่วิธีการรำชุดของนางสาวธิดา ณ บางไทร จะรำชุด และหมุนการใช้ท่าอยู่กับที่ สะบัดแขน ขา แสดงความสามารถการใช้กำลังขา เป็นท่าฝึกขากับพื้นคล้ายการรำของมโนห์รา

การใช้ท่ารำที่แตกต่างออกไปนี้ อาจจะเป็นเพราะการสืบทอดท่ารำต่อกันมา มีการปรับเปลี่ยนท่ารำให้เข้ากับความสามารถที่มีลักษณะเฉพาะตัว เพื่อเป็นการสร้างท่ารำเฉพาะตัวของนายโรงก็อาจจะเป็นได้ ในการแสดงละครชาตรี เพื่อแก้บนของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา การรำชุดเบ็กรวมที่พบจะรำเฉพาะตอนช่วงก่อนการแสดงเท่านั้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

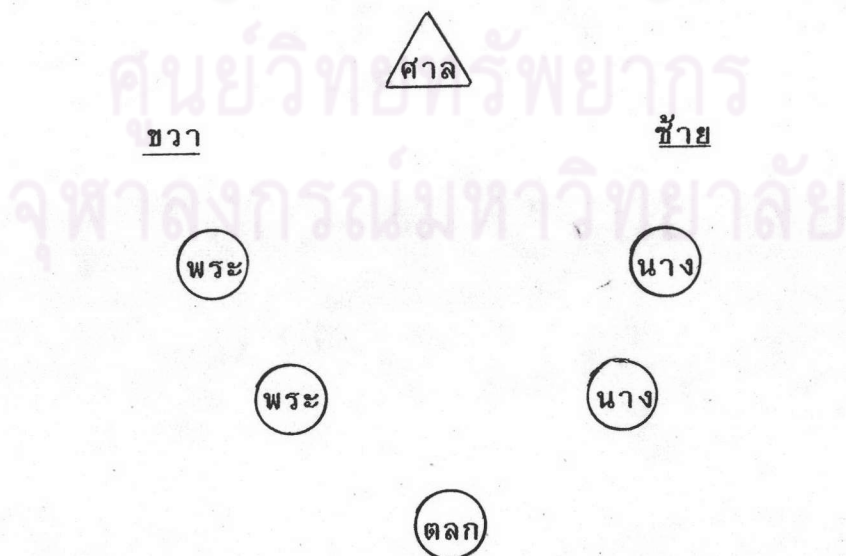
พิธีกรรมก่อนพักการแสดง

การลาเครื่องสังเวद्य

การลาเครื่องสังเวद्य คือ การเก็บเครื่องสังเวद्य ที่นำไปถวาย สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าเพื่อเก็บน แต่การเก็บนั้นต้องทำเป็นขั้นตอน ต้องทำพิธีนี้ ก่อนเวลา 12.00 น. ผู้แสดงละครจะต้องเตรียมตัว เพื่อลาเครื่องสังเวद्य ถึงแม้ บางครั้งขณะกำลังแสดงอยู่ก็ตาม ผู้แสดงที่เป็นตัวตลกจะทำหน้าที่เป็นผู้ตัดบท หยุด พักการแสดงเพื่อให้ "ขาดสินบน" ตัวนายโรง ตัวพระ ตัวนาง ที่ยังอยู่ในชุดแสดง ละคร และตัวตลก เป็นผู้ทำหน้าที่ลาสังเวद्य

ขณะที่ผู้แสดงเดินออกจากโรงละคร เพื่อไปลาเครื่องสังเวद्यที่ป่าทึบ จะบรรเลงเพลงเชิด

ผู้แสดงที่ทำหน้าที่ลาเครื่องสังเวद्यออกไปนั่งคุกเข่าที่หน้าศาลเพียงตา หรือแคร่ที่วางเครื่องสังเวद्य แสดงความเคารพด้วยการถวายบังคมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แล้วขึ้นรับเครื่องสังเวद्य ซึ่งตัวตลกจะเป็นผู้ยกส่งให้ ตัวพระถือของควา ตัวนาง ถือของหวานและบายศรี ส่วนตัวตลกถือขวดเหล้าและแก้วน้ำ ผู้แสดงขึ้นเรียงตาม ลำดับ หันหน้าไปทางศาลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตัวพระขึ้นด้านขวา ตัวนางขึ้นด้านซ้าย ตัวตลกขึ้นตรงกลางด้านหลัง ดังตัวอย่างดังนี้

เมื่อจัดลำดับการขึ้นแล้ว ผู้แสดงทั้งหมดจะยกเครื่องสังเวชนขึ้นเหนือศีรษะ พร้อมกับยกเท้าเป็นท่ารำสลับ 3 ครั้ง แล้วลดเครื่องสังเวชลง ตัวพระเป็นผู้ นำเดินผู้แสดงทั้งหมดเดินเวียนรอบศาลเพียงตา จากขวาไปซ้าย 1 รอบ แล้วกลับมาตั้งแถวและทำในลักษณะเดิมซ้ำอีกจนครบ 3 รอบ เมื่อครบรอบที่ 3 ผู้แสดงจะวางเครื่องสังเวช พร้อมกับนั่งลงถวายบังคมอีกครั้ง ปี่พาทย์จะลงเพลงเชิด และหยุดบรรเลง

ต่อจากนั้นตัวตลกจะไปกระตุกตอกเส้นกลางที่ผูกไว้ที่ขาแคร่ พร้อมกับว่าคาถามีใจความสำคัญบอกแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้บนไว้ว่า บัดนี้ พิธีกรรมที่จัดขึ้น เพื่อเป็นการแก้บนทั้งการถวายเครื่องสังเวชและละครได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ขอให้ขาดสินบน¹⁶ ต่อจากนั้นตัวตลกจะกลับมาที่แคร่เครื่องสังเวช ใช้มีดตัดแบ่งเครื่องสังเวชทุกอย่าง ใส่ยอดใบตอง 4 ไปวางที่ขาแคร่ของศาลเพียงตา พร้อมทั้งกล่าวเชิญญาติ หรือ วิทยุญาติที่ร่ำร้อนที่เรียกว่า "ตีนโรงตีนศาล" มารับส่วนแบ่งอาหาร ถือเป็นเสร็จพิธีลาเครื่องสังเวช

เมื่อเสร็จพิธีลาเครื่องสังเวชแล้ว เครื่องเซ่นสังเวชทุกอย่างจะเก็บไปจากศาลเพียงตาที่ศาลนั้นจนหมดสิ้นยังคงเหลือโต๊ะที่ตั้งหรือศาลที่ตั้งไว้สำหรับประทับแก้วน้ำสำหรับเทพ และร่มยังต้องกางไว้อย่างนั้น จนกว่าการแสดงละครในช่วงภาคบ่ายจะเลิกแสดงคือเวลาประมาณ 13.50 น. - 16.00 น. แล้วแต่การตกลงกับเจ้าภาพ

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁶ สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุทุมศิลป์
กระจ่างโชติ วันที่

สาเหตุที่ยังไม่เก็บร่มและแก้วน้ำ เพราะมีความเชื่อว่า หากเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังติดใจละครที่แสดง เมื่อกลับจากเฝ้าพระอิศวร อาจจะกลับมาชมละครอีกหากไปเก็บมาก่อนหรือหุบร่มไม่กางไว้ จะทำให้เกิดสิ่งไม่ดีแก่คณะละคร โดยเฉพาะตัวนายโรง หรือตัวโผที่จัดการแสดงในวันนั้น

ข้อสังเกต ในการใช้เพลงหน้าพาทย์ "เชิด" เป็นเพลงสำหรับบรรเลงประกอบพิธีลาเครื่องสังเวช สอบถามสาเหตุของการใช้เพลงเชิด ในการลาเครื่องสังเวช ได้รับคำตอบเพียงแต่ว่า ทำตามโบราณสืบต่อ ๆ กันมา หรืออาจเป็นเพราะผู้แสดง ซึ่งมีตัวตลก ตัวนายโรง เป็นผู้ลาเครื่องสังเวช จึงใช้เพลงเชิด¹⁷

สำหรับความเห็นของผู้วิจัย เรื่องการใช้เพลงเชิดประกอบพิธีลาเครื่องสังเวชคงจะเนื่องมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้คือ เพลงเชิดเป็นเพลงที่บรรเลงประกอบพิธีของตัวละครแสดงถึงการไป-มาอย่างรีบร้อนและรวดเร็ว¹⁸ ดังนั้น นอกจากการใช้เพลงเชิดเพื่อลาเครื่องสังเวช ตามความคิดของตัวโผละคร ดังกล่าวแล้วน่าจะมีความหมายอื่น ๆ อีก เช่น

1. ใกล้เคียงจะพักเที่ยงต้องรีบลาเครื่องสังเวช เพื่อตัวละครจะได้พักผ่อนกันอย่างหนึ่ง
2. เครื่องสังเวชเมื่อลาแล้วเจ้าภาพจะต้องรีบนำไปทำอาหาร เพื่อเลี้ยงดูกัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷ สัมภาษณ์, นางสมศรี โดดจรรยา ตัวตลกไม่สังกัดคณะใด
วันที่ 22 มีนาคม 2536.

¹⁸ จตุพล รัตนวราหะ, เพลงหน้าพาทย์. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์, 2519), หน้า 17.

3. จากความเชื่อที่ว่าองค์เทพที่เสด็จมารับเครื่องสังเวย จะต้องรีบกลับ เพื่อขึ้นเฝ้าพระอิศวรในช่วงเวลาเที่ยงวันจึงต้องใช้เพลงเชิด

4. ถ้าไม่ใช่เทพเป็นเจ้าของผู้ศักดิ์สิทธิ์หรือหลวงพ่อก็เมื่อท่านเสด็จกลับ ต้องส่งด้วยเพลงเชิดจึงจะเหมาะสม เพราะถ้าเราจะพิจารณาเปรียบเทียบประเพณีของไทย เช่น การทำบุญเลี้ยงพระ เมื่อเสร็จพิธีการพระสงฆ์จะกลับ ปี่พาทย์จะบรรเลงส่งด้วยเพลงเชิด เป็นต้น

จากสาเหตุข้างต้น ผู้วิจัยขอสรุปว่า การที่ใช้ "เพลงเชิด" ในการลาเครื่องสังเวย น่าจะเป็นการส่งเสด็จของเทพเจ้าหรือพระผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ัญเชิญมารับเครื่องสังเวยในการแก้บน

พิธีกรรมหลังจากจบการแสดง

พิธีลาโรง

พิธีลาโรง คือ การทำพิธี เพื่อให้ทราบว่าการแสดงละครชาติรี เพื่อแก้บนได้เสร็จสิ้นลงแล้ว

เมื่อได้เวลาเลิกการแสดง ตัวตลกเป็นตัวตบทว่าวันนี้การแสดงหมดเวลาแล้ว หัวหน้าคณะกล่าวขอบคุณเจ้าภาพและผู้ชมที่ให้ความสนใจในการแสดงของคณะกล่าวให้ศีลให้พรเจ้าภาพและปีพาทย์จะทำเพลงกราวรำ ต่อจากนี้เป็นพิธีลาโรง ผู้กระทำการพิธีต้องเป็นคนคนเดียวกับที่ทำพิธีปลุกโรงที่ทำในตอนเช้า

ขั้นตอนในการทำ ผู้ทำพิธี ตั้งนะโม 3 จบ แล้วว่าคาถาส่งเทวดา¹⁰ ต่อจากนั้นว่าคาถา "สิทธิ สิขัง สิทธิกันตัง สิทธิลาภัง ภาวันตุเต"²⁰ แล้วผู้ทำพิธีก็จะแก้ดอกที่ผูกกิ่งมะยมไว้กับเสากลางโรง ทั้ง 3 เปลาะ เรียกว่า "ถอนโรง" ถือว่าเป็นเสร็จพิธีลาโรง

โดยสรุปการทำพิธีกรรมนี้ทุกขั้นตอนเป็นแบบแผนที่ค่อนข้างตายตัว และถือเป็นธรรมเนียมที่สืบทอดต่อกันมา แต่ในปัจจุบันขั้นตอนดังกล่าว ได้ถูกตัดตอนลงไปมาก เช่น การร้องประกาศหน้าบท เพื่อเป็นการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประทับรับการถวายสินบน จะพบเมื่อมีการกัณฑ์ตามบ้านเท่านั้น แต่ถ้าเป็นการกัณฑ์ตามวัด อาจจะไม่ต้องร้องประกาศหน้าบท เพราะถือว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือหลวงพ่อบุญพระประธานในโบสถ์วิหารประทับอยู่ที่นั่นแล้วไม่ต้องอัญเชิญ

พิธีกรรมในการแสดงละครชาตรี เพื่อกัณฑ์ต้องทำควบคู่กับการแสดงละคร เพื่อให้การกัณฑ์ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา หากขั้นตอนในการที่เป็นพิธีกรรมจะเหลือขั้นตอนน้อยลงไปทุกที อาจจะทำให้การแสดงละครชาตรี เพื่อการกัณฑ์คลายความศักดิ์สิทธิ์ขาดความเชื่อถือและศรัทธาในพิธีกรรมของการแสดง

²⁰ สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุตรดิตถ์ กระจ่างโชติ วันที่ 17 มีนาคม 2536.

* คำพระ หรือ คาถา เขียนตามที่ออกเสียง

²¹ สัมภาษณ์, นางสร้อยทอง มีชูโภชน์, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองศิริฤ วันที่ 20 มีนาคม 2536.